

**«8D03104 – Саясаттану» білім беру бағдарламасы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесіне іздену үшін ұсынылған
Жания Қабылбековна Хайбуллинаның
«Орталық Азия елдерінің саяси дискурстарындағы су қауіпсіздігі:
түсіну, проблемаландыру, шешу» тақырыбындағы диссертациясына
Андатпа**

Зерттеудің өзектілігі

Орталық Азия елдеріндегі су тапшылығының күшеюі, климаттық өзгерістер және трансшекаралық өзара тәуелділіктің артуы осы зерттеудің өзектілігін айқындайды. Аймақтағы су ресурстарының, соның ішінде Сырдария мен Әмудария өзендерінің трансшекаралық сипаты суды бөлу, реттеу және бірлесіп пайдалану мәселелерін туындатып, аймақтық тұрақтылық пен халықтың су ресурстарына қолжетімділігіне тікелей әсер етуде. Климаттың өзгеруі, халық санының өсуі, урбанизация және ауыл шаруашылығының дамуы су жүйелеріне түсетін жүктемені арттырып, экономика секторлары арасындағы бәсекелестікті күшейтеді, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық осалдықты арттыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, әртүрлі актерлердің – мемлекеттердің, халықаралық ұйымдардың және жергілікті қауымдастықтардың қатысуы су ресурстарын басқару процестерін күрделендіріп, мүдделер қақтығысын тудырады.

Осындай жағдайда су қауіпсіздігін саяси дискурстар тұрғысынан зерттеу ерекше ғылыми және практикалық маңызға ие болады. Бұл су ресурстарын секьюритизациялау механизмдерін, мемлекетаралық өзара іс-қимылдың ерекшеліктерін және қазіргі сын-қатерлер жағдайында аймақтық су саясатын жетілдіру бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты

Диссертациялық зерттеудің мақсаты – саяси-дискурстық және институционалдық компоненттерге баса назар аудара отырып, Орталық Азия елдеріндегі су қауіпсіздігінің жай-күйі мен динамикасына кешенді пәнаралық талдау жасау. Зерттеу су қауіпсіздігіне төнетін қауіп-қатерлерді саяси құрастыру (конструирлеу) механизмдерін, секьюритизацияның деңгейі мен формаларын анықтауға, сондай-ақ трансшекаралық, климаттық және әлеуметтік-экономикалық сын-қатерлер жағдайында су ресурстарын басқарудың аймақтық стратегияларының орнықтылығын айқындауға бағытталған. Осы орайда аймақтық тұрақтылық мәнмәтінінде су қауіпсіздігін қамтамасыз етудің саяси, құқықтық, экологиялық және басқарушылық тәсілдерінің өзара іс-қимылы басты назарда болады.

Зерттеудің міндеттері

Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін келесі міндеттер айқындалды:

1. Су қауіпсіздігін пәнаралық және саяси-стратегиялық феномен ретінде ашып көрсету, оның қазіргі заманғы халықаралық және адамзаттық қауіпсіздік теориялары құрылымындағы орнын анықтау, сондай-ақ саясаттану ғылымында оны зерттеудің негізгі теориялық тәсілдерін жалпылау.

2. Халықаралық, аймақтық және ұлттық деңгейлерде су қауіпсіздігін реттеудің саяси-құқықтық негіздерін зерттеу; нормативтік құқықтық олқылықтар мен қайшылықтарды анықтау, сондай-ақ аймақтың климаттық және геосаяси шындықтарын ескере отырып, реттеу механизмдерін жетілдіру бағыттарын ұсыну.

3. Су ресурстарын орнықты басқару саласындағы халықаралық және аймақтық институционалдық тәжірибені талдау, Орталық Азия үшін трансшекаралық су қауіпсіздігін қамтамасыз ететін тиімді модельдер мен құралдарды анықтау.

4. Орталық Азия елдерінің су ресурстары саласындағы негізгі проблемаларды айқындау және статистикалық, эмпирикалық әрі дискурстық мәліметтер негізінде аймақтағы су қауіпсіздігінің қазіргі жай-күйіне баға беру.

5. Орталық Азиядағы мемлекетаралық су ынтымақтастығына кешенді баға беру, оның дамуына ықпал ететін немесе кедергі келтіретін институционалдық және дискурстық факторларды анықтау, сондай-ақ трансшекаралық су дипломатиясын нығайту бойынша ұсыныстар әзірлеу.

6. Орталық Азия елдерінің су қауіпсіздігі саласындағы мемлекеттік саясатына дискурс-талдау жүргізу, су ресурстарын басқарудың орнықтылығына әсер ететін саяси шешімдер мен стратегиялардың күшті және әлсіз тұстарын саралау.

7. Су ресурстарын басқару саясатына әйелдер мен жастардың қатысуын талдау, орнықты және әділ су басқару мәнмәтініндегі институционалдық кедергілер мен инклюзивті практикалардың әлеуетін анықтау.

Зерттеу объектісі

Диссертациялық жұмыстың объектісі – Орталық Азия мемлекеттерінің саяси мәнмәтініндегі дискурстар аясында су ресурстарының аймақтық күн тәртібіндегі орны тұрғысынан су қауіпсіздігі, сондай-ақ ішкі және трансшекаралық сын-қатерлер аясындағы су саясатының өзгеру динамикасы мен даму перспективалары болып табылады.

Зерттеу пәні

Зерттеу пәні – су ресурстарын басқару саласындағы саясаттың басымдықтары құрастырылатын, қауіп-қатерлер тұжырымдалатын, секьюритизация шеңбері белгіленетін және мемлекетаралық өзара іс-қимыл траекториялары қалыптасатын саяси-институционалдық механизмдерді, нормативтік құрылымдар мен дискурстық практикаларды талдау.

Зерттеудің болжамы

Климаттың өзгеруі, су ресурстары тапшылығының артуы және трансшекаралық өзара тәуелділіктің күшеюі жағдайында Орталық Азия елдеріндегі су қауіпсіздігі барған сайын айқын саяси және стратегиялық сипатқа ие болады. Су ресурстарын секьюритизациялау процестерінің күшеюі, сондай-ақ аймақтық ынтымақтастық пен су дипломатиясы механизмдерінің кеңеюі күтілуде. Болашақта шиеленісті азайтуға және аймақтық тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған су ресурстарын басқарудың орнықты және адамға бағдарланған (человекоцентричный) модельдеріне көшу негізгі бағытқа айналады.

Әдістемелік негізі

Зерттеудің әдістемелік негізін Орталық Азия елдеріндегі саяси дискурстарды, стратегиялық құжаттарды, нормативтік-құқықтық актілерді және су ресурстарын басқару механизмдерін зерделеу үшін қолданылған дискурс-талдау, контент-талдау, салыстырмалы-саяси және институционалдық талдау әдістері құрады. Жұмыста су қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және мемлекетаралық өзара іс-қимылға бағытталған ұлттық тәсілдердің ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік беретін жүйелілік пен салыстырмалылық әдістері пайдаланылды.

Зерттеудің эмпирикалық негізі

Зерттеудің эмпирикалық негізін далалық зерттеулер, жергілікті қауымдастық өкілдерімен, сарапшылармен және су секторының мамандарымен өткізілген жартылай құрылымдық сұхбаттарды сапалы талдау, сондай-ақ бақылау әдісі мен статистикалық мәліметтерді талдау құрады. Қосымша ретінде халықаралық және ұлттық нормативтік-құқықтық құжаттарға, сарапшылық диалогтар мен халықаралық ұйымдардың материалдарына талдау жүргізілді. Пәнаралық тәсіл су қауіпсіздігін саяси, әлеуметтік және экологиялық феномен ретінде кешенді түрде зерттеуді қамтамасыз етті.

Зерттеудің жетекші идеясы

Зерттеудің жетекші идеясы – Орталық Азия елдеріндегі су қауіпсіздігі тек экологиялық немесе ресурстық мәселе ғана емес, сонымен бірге мемлекеттік дискурстардың, секьюритизация процестерінің және мемлекетаралық өзара іс-қимыл механизмдерінің әсерінен қалыптасатын, саяси тұрғыдан құрастырылатын феномен болып табылады. Зерттеу су қауіпсіздігін орнықты қамтамасыз ету аймақтық ынтымақтастықты дамытпай, институционалдық үйлестіруді жолға қоймай және халықтың мүдделерін қорғауға, осалдықты азайтуға әрі аймақтық тұрақтылықты нығайтуға бағытталған адамға бағдарланған тәсілсіз мүмкін емес деген тұжырымға сүйенеді.

Теориялық маңыздылығы

Зерттеудің теориялық маңыздылығы су қауіпсіздігін пәнаралық және дискурстық тұрғыдан шартталған категория ретінде зерделеудің саяси тәсілдерін дамытуында жатыр. Жұмыста секьюритизация теориясы мен адамзаттық қауіпсіздік тұжырымдамасының ережелерін интеграциялау арқылы су қауіпсіздігі туралы теориялық түсініктер кеңейтілді. Бұл су ресурстарын тек экологиялық және экономикалық талдау объектісі ретінде ғана емес, сонымен бірге саяси тұрақтылықтың, аймақтық қауіпсіздіктің және мемлекетаралық өзара іс-қимылдың маңызды факторы ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Практикалық маңыздылығы

Зерттеу нәтижелері Орталық Азия елдерінде су қауіпсіздігін қамтамасыз етудің теориялық және қолданбалы тәсілдерін дамыту үшін; су ресурстарын басқарудың мемлекеттік саясаты мен механизмдерін жетілдіру үшін; трансшекаралық су ынтымақтастығы мен су дипломатиясын нығайту үшін,

сондай-ақ аймақтағы су тәуекелдерін азайтуға, орнықтылықты арттыруға және адамзаттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған тиімді шараларды әзірлеудің талдамалық базасы ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Теориялық негізі

Зерттеудің теориялық негізін саяси теория, халықаралық қатынастар, қауіпсіздік теориясы, саяси экология және орнықты даму саласындағы отандық, аймақтық және шетелдік ғалымдардың еңбектері құрады. Копенгаген мектебінің секьюритизация теориясының (Б. Бузан, О. Вэвер), адамзаттық қауіпсіздік тұжырымдамасының ережелері, сондай-ақ су дипломатиясын, трансшекаралық ынтымақтастықты және су ресурстарын орнықты басқаруды зерттеу тәсілдері негізгі мәнге ие.

Зерттеу базасы

Зерттеу базасын Орталық Азия елдерінің су қауіпсіздігі, орнықты даму және трансшекаралық су ынтымақтастығы саласындағы халықаралық және ұлттық нормативтік-құқықтық құжаттары, стратегиялық бағдарламалары мен ресми материалдары құрады. Зерттеуде отандық, аймақтық және шетелдік авторлардың ғылыми жарияланымдары, халықаралық ұйымдар мен мемлекеттік органдардың статистикалық мәліметтері, сондай-ақ халықаралық және аймақтық сарапшылық платформалардың материалдары пайдаланылды.

Зерттеудің эмпирикалық базасын Қазақстан Республикасы Қызылорда облысының Арал ауданында жүргізілген далалық зерттеулердің нәтижелері, соның ішінде сарапшылық сұхбаттар, бақылау материалдары және жергілікті қауымдастық, су шаруашылығы органдарының өкілдерімен және сарапшылар қауымдастығымен өзара іс-қимыл мәліметтері құрады.

Зерттеудің жаңалығы

Диссертациялық жұмыста Орталық Азия елдерінің саяси дискурстарындағы су қауіпсіздігін зерттеуге арналған алғашқы пәнаралық зерттеулердің бірі болып табылады. Зерттеудің жаңалығы төмендегідей:

1. Саясаттану ғылымы аясында су қауіпсіздігін ұлттық және өңірлік қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі ретінде талдаудың пәнаралық тәсілі негізделді.

2. Жаһандық су тапшылығы жағдайында су ресурстарын басқарудың саяси және институционалдық аспектілеріне жүйелі талдау ұсынылды.

3. Орталық Азия елдерінің мемлекеттік саясаты мен мемлекетаралық өзара іс-қимылы контекстінде су ресурстарын бөлу, пайдалану және оған қолжетімділікке қатысты негізгі мәселелер анықталды.

4. Су ресурстарының саясаттандырылу процестері айқындалып, оның аясында су стратегиялық ресурс әрі ұлттық қауіпсіздік факторы ретінде қарастырылады.

5. Орталық Азия елдеріндегі су қауіпсіздігіне қатысты дискурсивтік тәжірибелер жүйелендіріліп, су қауіпсіздігін саяси қатынастардың дискурсивті түрде қалыптасатын категориясы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1. Орталық Азия елдеріндегі су қауіпсіздігі секьюритизация процестерімен, өңірлік тұрақтылықпен және мемлекеттердің трансшекаралық өзара іс-қимылымен байланысты пәнаралық әрі саяси тұрғыдан қалыптасатын феномен болып табылады.

2. Орталық Азия елдерінің саяси дискурстары су қатерлерін, басымдықтарын және су ресурстарын басқару тетіктерін әртүрлі интерпретациялайды, бұл ұлттық және өңірлік су саясатына ықпал етеді.

3. Су ресурстарын секьюритизациялау процестері аймақ мемлекеттері тарапынан саяси шешімдерді легитимизациялау және трансшекаралық өзара іс-қимылдағы келіссөздік ұстанымдарын нығайту құралы ретінде қолданылады.

4. Климаттық өзгерістер мен су тапшылығының артуы жағдайында су қауіпсіздігі әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықтың, ішкі тұрақтылықтың және халықаралық ынтымақтастықтың стратегиялық факторына айналады.

5. Орталық Азиядағы су қауіпсіздігі жүйесінің тиімділігі институционалдық үйлестіру деңгейіне, су дипломатиясының дамуына және мемлекетаралық ынтымақтастықтың тұрақты тетіктерін қалыптастыруға тәуелді.

6. Су басқару жүйесіне адам қауіпсіздігі тұжырымдамасын енгізу халықтың осалдығын төмендетуге, инклюзивті тәсілдерді дамытуға және су саясатының тұрақтылығын арттыруға ықпал етеді.

7. Су ресурстарын басқарудың кешенді өңірлік моделін қалыптастыру шешім қабылдау үдерістерінде халықаралық ұйымдардың, ғылыми қауымдастықтың және азаматтық қоғамның рөлін күшейтуді талап етеді.

Диссертацияның құрылымы мен көлемі

Жұмыстың құрылымы мен көлемі зерттеудің мақсаттары мен логикасына негізделген. Диссертация кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер тізімінен және қосымшалардан тұрады. Жұмыстың көлемі – 155 бет компьютерлік мәтін. Пайдаланылған әдебиеттер тізімінде 193 атау бар, оның 130-ға жуығы ағылшын тіліндегі (шетелдік) дереккөздер. Жұмыстың құрылымы мен мазмұны алға қойылған міндеттердің кезең-кезеңімен шешілуін көрсетеді, ал көлемі материалдың толық баяндалуын және тұжырымдардың негізделуін қамтамасыз ететін талаптарға сәйкес келеді.